

Як з Гётэ сустрэліся (б) Караткевіч з Кашкурэвічам

У 1970-я на адной з прыступак Парнаса сустрэліся беларусы – мастак Арлен Кашкурэвіч і пісьменнік Уладзімір Караткевіч. А натхняльнікам гэтай сустрэчы стаў... нямецкі паэт Ёган Вольфганг Гётэ, трагедыю якога “Фаўст” пераклаў на беларускую мову Васіль Сёмуха. Для першага выдання перакладу мастак рабіў ілюстрацыі, а пісьменнік каментываў іх, завітаўшы да сябра на Парнас. Такім Парнасам стала майстэрня Кашкурэвіча, дзе і адбылася (а чаму, у рэшце рэшт, і не?) сустрэча беларусаў з вялікім алімпійцам. Прынамсі, пра тое спатканне мне распавёў Арлен Міхайлавіч, а сёе-тое для стварэння палілогу дадала аўтар гэтых радкоў.

(Адразу зраблю адступленне. Памятаецца, “сам Пушкін, Лермантаў, Жукоўскі і Гогаль шпарка каля нас прайшлі, як павы, на Парнас”. Здаўна добра вядомы пералік алімпійцаў рускай класічнай літаратуры. Так, яны ўзышлі не толькі на сусветны Алімп, але і на беларускі Парнас: і Пушкін, і Лермантаў, і Жукоўскі, і Гогаль прысутнічаюць у прасторы беларускай культуры і, значыць, маюць свае месца на нашай вяршыні. Але з тых часоў народу на Парнасе значна павялічылася. Таму што з тых самых часоў Парнас стаў і вяршыняй нацыянальнай культуры. Колькі ж цудоўных сустрэч адбываецца на ім, якія нячутныя нам размовы вядуцца на яго прыступках...)

Дык вось, дзесьці ў 1970-х мастак прыядчыніў дзверы, і Уладзімір Караткевіч увайшоў у майстэрню. Спінай да вялікага – на ўсю сцяну акна – сядзеў той, каго не пазнаць было немагчыма. Той, дзякуючы каму адбудзецца і сённяшняя сустрэча. Высокі, хударлявы, і гэта не хавалася за ганарліваю паставаю таго, хто сядзеў на стале. Выразна бачыліся агульныя абрысы твару, пранізлівыя вочы, арліны нос, высокая ўскінутая галава...

“Гётэ”, – выдыхнуў нападўшэптам з сябе **пісьменнік**.

Гётэ: “*Пара! Гатова сцэна, дзякуй Богу, – збіраюцца на свята гледачы...*”

Арлен Кашкурэвіч: Разам з жонкай мы чыталі Вашага “Фаўста” ў арыгінале. Параўноўвалі пераклады асобных урыўкаў трагедыі... І гэта мэтазгодна, бо пераклад – творчая праца...

Гётэ: – Шаноўныя спадары, і да вас звернутыя словы, адрасаваныя маім сябрам. Бо хто можа быць лепшым сябрам, чым удзячныя нашчадкі... “*Сустрэча з вамі абуджае штосьці з былых надзей, з парываў маладосці... І зноў душа мая нястрымна рвецца, у край маўклівых вобразаў імкне...*”

На гэтыя словы паэта адказаў **Арлен Кашкурэвіч:**

– Так, я мастак. Я ілюструю творы, што сугучныя маім уласным памкненням. Ідэі, закладзеныя ў літаратурным творы, атрымліваюць у маіх працах развіццё, прычым могуць развівацца так далёка, што становяцца зусім самастойнымі. Але заўсёды літаратурны твор з’яўляецца крыніцаю натхнення. Найчасцей цікавасць да ілюстравання вызначаецца маштабнасцю твора, значнасцю пастаўленых праблем. “Фаўст” Гётэ – твор, актуальны для ўсіх часоў. Сучаснаму мастаку варта адчуць у ім тое, што асабліва сугучна нашым дням.

Уладзімір Караткевіч, пачуўшы кароткую размову, адчуў сябе вальней і далучыўся да суразмоўцаў:

– І таму да веку настойліва будуць звяртацца да Вашага твора мастакі. Бо гэта адна з самых лепшых магчымасцей выказаць сябе, сваю думку, светапогляд, свой шлях да выйсця... Мастакі сапраўдны становяцца на адзіна верны шлях: пошукі “Фаўста” сваёй эпохі, “Фаўста”, які адказвае на трывожныя пытанні, што стаяць перад сучаснікам, чалавекам сваёй грамады. Такі шлях абраў і ты, мой сябар...

Кашкурэвіч: – У сваіх старых нататках, якія рабіў падчас работы над “Фаўстам”, запісаў: “Больш важна увасобіць дух твора, чым эфектныя сюжэтныя сітуацыі”.

Гётэ відавочна ўсё больш цікавіла гутарка людзей, для якіх ён не здань...не адышоўшы ў тое мінулае класік. Зноў яму прыгадаліся першыя радкі, самыя першыя ў “Фаўсце”: “*Вы зноў са мною, дарагія здані, зноў вабіце ў мінулае мой зрок*”... Толькі ў гэтым дзіўным пакоі з рэчамі, якіх ён ніколі пры сваім жыцці не бачыў, Гётэ адчуў, што не, не ў мінулае цяпер скіраваны яго погляд... Гэта ён вачыма свайго стогадовага Фаўста бачыць будучыню. І не тую, якую убачыў яго герой, але нейкую іншую, там, дзе не толькі Фаўст, але найперш ён сам, вялікі алімпіец, запатрабаваны і пакліканы на размову... І ён звярчуўся да прысутных:

–Мой герой прагне спасцігнуць крыніцы жыцця і найвышэйшыя парыванні духа, “*ён патрабуе з неба лепшых зорак і асалод найлепшых на зямлі*”. Дух Зямлі адмаўляе яму ў адказе на гэтыя пытанні: усё трэба спасцігаць самому. Але ж калі жыццё, так актыўна-напружана і ў такіх захапляльных думках-разважаннях пражытае і ў выніку так і не дало адказу, магчыма, смерць адкажа на іх. “*Для мяне ўпэўненасць у вечным жыцці выцякае з паняцця дзейнасці. Паколькі я дзейнічаю няспынна да самага свайго канца, прырода абавязана прадставіць мне іншую форму існавання, калі цяпершняй больш не ўтрымаць майго духу*”, – так, здаецца, я сказаў у прысутнасці свайго сакратара Экермана, і калі я не памылюся, ён пазней выдаў кнігу пра размовы са мной...

Мастак узяў у рукі першую ілюстрацыю да твора:

– У першай сцэне Фаўст замкнуўся, зачыніўся ў сваім кабінэце сярод кніг, чэрапаў. Прэпараваны труп – гэта яшчэ адна магчымасць спасцігнуць сутнасць жыцця, матэрыі. Але што можна зразумець у мёртвым целе?!

Намаганні Фаўста мёртвыя, як і ўсё, што яго акаляе. Яго пакуты і бяссілле ў пазнанні Ісціны падобныя да гэтага ўздыбленага трупа...

-Але ўгледзьцеся, – звярнуўся **Уладзімір Караткевіч** да прысутных. – Перад вамі НАШ “Фаўст”, НАШ час, расторганы і неспакойны. З лабараторнымі пошукамі ісціны (і зла), калі не ведаеш – анатамічны перад табою прэпарат або чалавек на прэнгу...

Гётэ, нібыта зазірнуўшы ў самога сябе, углыб сваіх думак, наноў прыгадаў гэтую сцэну – “Ноч. Пакой Фаўста”:

–У жыцці Фаўст не знайшоў адказы на свае запытанні. Тады магчыма, Смерць дасць адказы на іх? І Фаўст бярэ ў рукі “*флакон, фіял, крыніцу творчага, смяротнага імпэту*” – і вітае Смерць. Так, “*вітаю я цябе, адзіны мой фіял... Цябе, увасабленне міру і спакою... На моры, што ў душы, мне ўжо адліў відзён. Прасторы чыстых сініх вод мяне завуць, ікнуць і вабяць у паход да новых берагоў, да новых дзён...*” Так, я веру ў грацяг жыцця пасля смерці, хоць, здаецца, адзін з будучых вашых класікаў, адчуваючы блізка каля сябе подых Непахіснай, адкажа: “І разрытаю магілай цягне сумна на мяне”... Але ж мой герой адчувае іншае на парозе небыцця: новыя берагі, новыя дні...

Словы Гётэ гучалі як новае абуджэнне Фаўста, і сябры не маглі не вярнуцца да знаёмых вобразаў наноў. **Арлен Кашкурэвіч**:

–А пакуты Фаўста – гэта пакуты ад незадаволенасці яго душы, ад яго спробы зразумець, спасцігнуць Ісціну. Вось чаму ён і вырашыў гэтую атруту выпіць...

“Паслухай, Арлен, гэта ж чалавечы мозг!..”, – раптоўна перапыніў мастака **Караткевіч**.

Нібыта разгублена звяртаючыся да прысутных, **Арлен Кашкурэвіч** сказаў:

–Не, я дакладна не ведаў, што малюю, проста праводзіў крывыя лініі. Інтуіцыя ж дазволіла быццам зазірнуць у будучыню..., – цяпер мастак глядзеў прамі ў вочы Гётэ: Мастацтва – гэта неспазнавальная да канца з’ява нават для самага мастака, таму што ён творыць, а глыбіні сэнсаў і вобразаў з цягам часу прачытваюць іншыя пакаленні, даследчыкі...

– На мой погляд, самай важнай праблемай, пастаўленай у творы, – **Арлен Кашкурэвіч** звяртаўся непасрэдна да Гётэ, – з’яўляецца праблема адказнасці творчай асобы – вучонага, мастака і г.д. – за свае дзеянні. Таму што жадаючы спасцігнуць Ісціну, можна прынесці Вялікае Зло. Можна згубіць самога сябе. Таму што на шляху да Ісціны шмат перашкод, спакусаў...

Размова ў майстэрні прыпынілася. Чалавечы мозг як крыніца разбурэння – гэта не толькі думка вучоных, але і клопат мастакоў слова, – падумалася беларускім творцам. Гётэ глядзеў у будучыню вачыма стогадовага Фаўста. А куды завітаў мастак, якія далягляды расчыніліся перад ім, калі ў келіху з

атрутаю выразна акрэсліліся абрысы-лініі чалавечага мозгу? Што, іх позірк дасягнуў да сцен Чарнобыля? Але на двары ўсяго толькі 1976-ы...

Трохі здзекліва паглядаючы на прысутных, са сваёй вяршыні-крэсла каля вакна азваўся **Гётэ**: “Зямны бажок нязменны... адна бяда – не задзіраў бы нос..., – паэт трохі марудзіў, нібы выбіраў самыя прывабныя кавалкі тэксту. – *Святло тваё ён розумам заве і з ім усё-такі жывёлінай жыве*”...

– Тут прасочана, выяўлена і высветлена ўся гісторыя трагічных пошукаў **Фаўста**”, – горача азваўся **Караткевіч**. Пісьменнік, стоячы недалёка ад Гётэ, усё ж глядзеў не на яго, а проста ў вакно, можа, нават, не зважаючы на тое, што глядзіць у вакно, бо насамрэч ён глядзеў некуда ўдалячынь, адсочваючы іншыя вобразы, другія далягляды...

– Часам я змяшчаю ў ілюстрацыі элементы, якіх няма ў літаратурным творы, бо пераношу вобразы з аднаго твора ў іншы..., – **Кашкурэвіч** тым часам непасрэдна звяртаўся да Гётэ. – Таму што сучасная ілюстрацыя – не проста адлюстраванне сюжэта. Гэта і развагі аб прачытаным. І тлумачэнні прачытанага. Часам нават спрэчка з аўтарам.

Вялікі алімпіец заўсміхаўся: “Калі ўначы пад непраглядным змрокам схаваных таямніц не выкрыў ты ні розумам сваім, ні сэрцам і ні зрокам, – навошта тыя рычагі, вінты...” Было відавочна, што ён з добрай доляй адабрэння, хоць і з кропляю скепсіса, разглядаў і малюнкi мастака, і яго майстэрню, і яго самога. Можа, нават, бачыў у ім яшчэ аднаго Фаўста...

Нарэшце **Караткевіч** парушыў хвіліннае маўчанне. Быццам задыхваючыся, ён пачаў казаць зноў узяўшы ў рукі ілюстрацыю першай сцэны і перадаючы яе сябру:

– Складаныя пераходы чалавека – ад задыханага рытму адчаю перад непазнавальнасцю прыроды да гордага ўздому чалавечага гонару перад духамі, сярэдневяковая цяманая навука з яе лабірынтамі і горкае, гордае расчараванне ў ёй, высоты абстрагаванага мыслення і простыя чалавечыя словы...”

Ставячы ілюстрацыю на станок, **Арлен Кашкурэвіч** падвёў быццам рысу пад гэтай сцэнай:

– Нарэшце Фаўст сыходзіць, сыходзіць незадаволены, каб пачаць шлях спасціжэння ісціны ў дзеянні, у адчуванні барацьбы, барацьбы жыцця, барацьбы за жыццё, не толькі барацьбы, але і радасці... Мабыць, трэба чытаць у душах жывых людзей...

Але **Уладзімір Караткевіч** не мог стрымаць свайго нецярпення, каб не толькі растлумачыць яшчэ нешта, але і дадаць добрыя словы пра свайго сябра тут, у прысутнасці Гётэ:

– Гэта вельмі своеасаблівы, па-новаму прачытаны, дужа сучасны “Фаўст”. “Фаўст” вар’яцкага веку войнаў, нейтронных бомбаў, маўтгаўзенаў, аўтамабільных гонак, трушчоб, наркотыкаў, рэгбі, дзікіх катастроф і самоты. І кожны мае права на свой апакаліпсіс...

Але мастак ужо ўзяў са стоса папер другую ілюстрацыю:

– Я бачыў свайго Фаўста менавіта інтэлектуалам, – цяпер ён углядаўся не столькі ў “свайго” Фаўста, колькі ў вялікага госця. Хударлявы, высокі, напружана-адухоўлены, скіраваны думкамі-парываннямі ўверх, з выразным адбіткам натхнёнай працы на рысах твару, чалавек, які не ўхіляецца ад нягод жыцця, – Гётэ. Такім яго, Гётэ, бачыць беларускі мастак у сваёй майстэрні. Але ж такім бачыць Кашкурэвіч і Фаўста, героя, які прышоў на гарадскую плошчу. – Дзеля захавання ўнутранай цэласнасці я не амалоджваю Фаўста... Фаўст сярэдніх гадоў. І павінен мяняцца ўнутрана. Праўда, многім не падабаліся яго сучасныя акуляры, агульны выгляд, які нагадвае шмат у чым сучаснага чалавека...

– Так, – быццам пагаджаючыся з мастаком, адказаў Гётэ. Ён узяў у рукі ілюстрацыю сцэны “Каля брамы”. – Гэта другая сцэна трагедыі. Паслухайце, што я пачуў ад людзей на плошчы ў святочны дзень. Ды ўсё пра адно і тое ж... *“Я бургамістру нашаму не рады... Падаткі новыя прыдумаў. Людзі, палёгкі не было вам і не будзе: маўчы, плаці, бо ўкінуць бізуноў”*, – гэта ён, звычайны мешчанін. А што, другі лепшы? *“На сьвята ці ў нядзелю мне прыемна паслухаць гутарку аб сварках, войнах... Гэта людзі недзе рэжуцца ўзаемна...”* А можа, трэці іншы? *“Хай б’юцца душацца на ліха, хай дагары нагамі ўсё паедзе, абы – у нас было спакойна, ліха...”*

– Гэта не спартыўнае спаборніцтва, – умяшаўся **Уладзімір Караткевіч**. – Гэта барацьба нейкіх сіл... калі ў нейкім ашалелым рэгбі кідаюцца за мячом (ці за шарам зямным?) людзі-робаты, а пад нагамі іхнімі плача чалавечае дзіця – ісціна...

На ілюстрацыі народ на плошчы згрупаваны ў форме верашчагінскага трохкутніка. Людзі нібыта аб’ядналіся згуртаваліся, збіліся ў груды, у піраміды целаў, істот, якія не бачаць анічога, акрамя саміх сябе, акрамя аднаго – і гэта адно ланае, вітае, узносіцца над іх галовамі: мяч, ядро, а мо планета наша? Зямля ці нейкае іншае нябеснае цела, за якім так нахрапіста гоняцца ўсе дужыя, усе хцівыя – людзі, чэрці, нейкія прагныя да перамогі сілы, дзяржавы? Гоняцца, каб перахапіць адзін у аднаго, каб адабраць у асабістую ўласнасць мяч ці зброю, Зямлю ці само жыццё? На яго палююць, яго дамагаюцца, за ім гоняцца непераможныя, упэўненыя – за жыццём нашым, такім слабым, такім пяшчотным, такім безабаронным. Глядзіце! Глядзіце ўніз! Глядзіце туды, дзе гэты трохкутнік абапіраецца на зямлю. Але апірышча вельмі няпэўнае, у любы момант яно можа рухнуць, – і натоўп пахавае пад сабою дзіця, маленькае, бездапаможнае, толькі з мацярынскага лона дзіця. Дзіця, жыццё нашае, жыццё ўсёй планеты нашай, жыццё ўсяго чалавецтва. Як гэта жахліва, як бессэнсоўна і – амаль непазбежна...

Арлен Кашкурэвіч спрабуе растлумачыць сэнс ілюстрацыі, нібы раптам абуджаны словамі сябра:

– Фаўст прыходзіць на плошчу, дзе барацьба, змаганне... Але гэта жыццё: барацьба і трагедыя. Ідэя барацьбы, дзеяння выяўлена праз вобраз нейкіх гладыятараў, або бейсбольнага матчу, або сярэдневяковага турніру. Свет

змагання, процістаяння актыўны, але ж ён і мабілізуе чалавека, кліча да дзеяння, хоць часта вядзе да трагедыі. Вось гэтае дзіцятка... і жанчына, што бяжыць... вобразы трагедыі. Дзіцятка ці не раздушанае...

– Дзіця, дзіця, – зноў не вытрымаў **Караткевіч**. – Гэта ісціна, якая адолена, пераможана гэтай пірамідай...

– Я паставіў задачу вынайсці нешта такое, – палічыў неабходным пракаментавачь сваю задачу **Арлен Кашкурэвіч**, – што было б не проста паза часам, а існавала б у розных часавых плынях, побач, калі дзеянне пераходзіць з аднаго пласта ў другі, з першага, скажам, вымярэння – у чацвёртае. Навукоўцы тлумачаць прысутнасць у сучасным жыцці нейкіх з’яў (мінулага ці будучага) змяшэннем часоў, прастораў. Але мне хацелася паказаць, што дзеянне нібыта адбываецца то сёння, то пераходзіць некуды ў сярэднявечча, пераліваецца, цячэ з аднаго часу ў другі...

Гётэ, нібыта ўхваляючы гэтыя словы беларускага мастака рушыў рукою, быццам перастаўляў фігуры на шахматнай дошцы. І узяўшы беллага ферзя, паставіў яго побач з чорным.

– *“Хто там? Каго там носіць супраць ночы?... Злоў я!... Чорта просяць тройчы... Павер – чым марнавацца ў кабінёце, шукай уцех на гэтым свеце... Я частка сілы той ліхой, дабро ўтварэцца з якой, – вось ён, мой Мефістофель, Мефістофель Фаўста – ... Я частка часткі, што Ёсім была, я частка цемрадзі – прычыннасці сваяго”*, – нямецкі паэт разглядаў іншыя ілюстрацыі – гэтым разам Фаўста і Мефістофеля.

Арлен Кашкурэвіч пачаў тлумачыць, ён быццам разважаў услых:

– Мне цяжка было ўбачыць свайго Мефістофеля, бо, здаецца, у Вас, **Гётэ**, ён больш хударлявы, *“апірануты вандроўным шкаляром”*. Потым перакладчык Сёмуха прапанаваў мне разглядаць Мефістофеля проста як “ідэю”. І раптоўна ўсё стала на сваё месца. Фаўст і Мефістофель – дзве душы, якія жывуць у адным целе, адлюстроўваючы барацьбу чалавека з самім сабою. Чалавека сам-на-сам перад выбарам. Са сваім сумленнем.

Уладзімір Караткевіч, таксама прыгадаўшы свае ранейшыя сустрэчы з перакладчыком “Фаўста” на беларускую мову, на гэты раз пагаджаўся ўжо не з мастаком, але з Васілём Сёмухам:

– Мефістофель увогуле ўдаўся перакладчыку. Як і ў **Гётэ**, – прамоўца павярнуўся да вялікага немца і нахіліўся, нібыта аддаючы паклон **Гётэ**, – ніяк не можаш пазбыцца думкі, што аўтар ім трохі любуецца. Так, нарабіў пад канец шмат дрэннага (трэба ж яму апраўдаць сваю рэпутацыю), так, з’едлівасць. Але, нягледзячы на ўсё наноснае, ён багаборца, а значыцца, у сім-тым блізкі да ўвасобленага чалавека. Нахабны, дзёрзкі, вясёлы, злосны, – тут **Караткевіч** усміхнуўся, – і надзіва сімпатычны. Сапраўдны іронік, хітруга, сафіст, цынік – і істота, якая чыніць дабро...

– *“Усцешылі старога сатану! – на гэты раз усміхнуўся **Гётэ**. – Ну што ж, пасеяў добра, добра жну!..”*

Караткевіч, не спыняючыся, выцягваў думкі, якія так выразна, паслядоўна складваліся ў сьвядомасці, паганяючы, прыспешваючы адна адну:

– Уладар дзіўнай, але цалкам натуральнай дыялектыкі: жыць – каб адмаўляць. Частка цемры, якая спарадзіла святло. Мефістофель, як кожны прывід, створаны людзьмі, і, паколькі “на яго можна”, людзі прыпісвалі яму ўсе горшыя якасці саміх сябе. Каб апраўдаць сваё поўзанне на жываце перад уладамі, расперазанымі хамамі-ваякамі і светам гвалту. А таму іронію ягоную назвалі зласлівасцю, праўду – дэманізмам, а з’ядлівасць – нянавісцю да людзей.

Нарэшце Караткевіч спыніўся, і ў майстэрні на нейкі час запанавала цішыня...

– “Прайшло? Нікчэмны гук! Як гэта так прайшло? – раптоўна запытаўся нават не ў прысутных, а ў самога сябе Гётэ. – Прайшло – дык значыць, як і не было! На што ж тады ўвесь час ствараць?”

– “Каб створанае разбураць?”, – добра вядомы з трагедыяй Гётэ **Арлен Кашкурэвіч** узяў у рукі пераклад Сёмухі і працягваў цытаваць перадапошнюю сцэну трагедыі. – “Прайшо? Што значыць гэта? Усё адно, як бы не існавала ўвогуле яно, а мроілася яно жывой...”

– Але мяне Мефістофель не зусім задавальняе, – умяшаўся **Уладзімір Караткевіч**. – Зразумела, гэта дастойны праціўнік ... І ўсё ж гэта не мой Мефістофель. І таму неяк менш верна ва ўзнясенне Фаўста. Мефістофель у цябе, – Караткевіч вярнуў ілюстрацыю мастаку, нібыта прапаноўваючы таму яшчэ раз паглядзець на *свайго* Мефістофеля, – у цябе ён не прыгажун у мушкецёрскім плашчы, а грубая жабіна сіла... Ён у цябе адназначны, а я люблю яго, Мефістофеля, больш складанага, больш яхіднага, нават элегантнага, увогуле – дасціпнага. А дасціпнасці на ілюстрацыях якраз няма...

– Так, няма... гэтым разам гарачыўся **Кашкурэвіч**. – Але я да гэтага і не імкнуўся. Гэта быў бы іншы Мефістофель...

– А тут ён нейкі жабісты, – адгукнуўся **Караткевіч**, трымаючы ў руках ілюстрацыю з Мефістофелем, дзе той з гітарай у руках сядзіць на бочцы. – Ён у цябе грубая жабіна сіла з электрагітарай у руцэ і на бочцы бензіну, пустой!

– Бензін – нешта выбуховае, вогненнае, – імгненна адрэагаваў **Арлен Кашкурэвіч**. – І сам Мефістофель, як агонь, быццам выпіў увесь бензін і вось-вось можа ўзгарэцца. Шнур ад яго электрагітары ўключаецца ў сетку. А мо гэта хвост нейкі...

– Во-во, бікфордаў шнур, – дадаў распалены размовай **Уладзімір Караткевіч**.

Але мастак ужо не чуў яго:

– І плашч Мефістофеля, нават у оперы яго так і паказваюць – падбіты чырвоным колерам, ён развяваецца як полымя. А мо гэта крылы кажана... – і

Кашкурэвіч працягнуў сябру іншую ілюстрацыю – Фаўст і Мефістофель займаюць усю прастору малюнка. Так, быццам у свеце толькі і існуюць яны адны: той, хто стварае, і той, хто разбурае, той, хто імкнецца да высокай ісціны, і той, хто гэтую ісціну ўзважае за ўгнаенне... толькі Дабро і Зло... І Зло прапануе Дабру сцвердзіць і сябе – праз Зло!

– Мефістофель нясе-прапануе Фаўсту зброю. Але гэты вобраз (металічная нага, частка рыцарскіх ласпехаў) можна разглядаць і як нейкую сучасную, ці не атамную зброю.

І зноў сябры, углядаючыся ў ілюстрацыі, спрачаліся аб нечым. Але іх спрэчка не была падобная на тую, дзе бойка ідзе не за мяч, не за Фаўста або за Мефістофеля, а за тое, што сваімі абрысамі нагадвае Зямлю... і жыццё на ёй...

– Так, так, – хутка пагадзіўся з сябрам **Караткевіч**. Словы мастака адгукнуліся ў ім новаю згадкаю. – Мефістофель спакушае Фаўста сілаю зброі, уладаю цераз зброю. Але чаму менавіта нага? – А як будучы пратэз...

– Ахвярам вайны, калекам з адарванымі нагамі, Мефістофель прапануе зброю і ў той жа час пратэз. Ужо як вынік, – гэтым разам **Кашкурэвіч** глядзеў ужо не на свайго сябра, але на Гётэ.

– “*В ком больше силы, тот и прав*”, – на гэты раз германец працытаваў самога сябе па-руску. Яго суразмоўцы добра ведалі гэты пераклад, зроблены Барысам Пастэрнакам. Яшчэ адна постаць, яшчэ адно імя, як подых, залунала ў прастору майстэрні. Таму размова збярчыла зноў на сцежку перакладу.

– Натуральнасць, жывасць, іракізм і дасціпнасць слоў Мефістофеля – найбольшая ўдача ў перакладзе. – **Караткевіч** паяднаў дзве ўлюбёныя думкі: пра трапнасць перакладу Сёмукі і пра неардынарнасць вобраза Мефістофеля. – Гётэ, – пісьменнік зноў павярнуўся тварам да Гётэ і, нібыта прамаўляючы ад яго імя, дадаў: – Гётэ, відавочна, прыемна было яго пісаць, як перакладчыкам – перакладаць. І нездарма ён атрымаўся, на мой погляд, наймацнейшай постаццю твора, вышэй за ідэю пошукаў, увасобленую ў Фаўсце, вышэй за ідэю жаночкасці і спакою – анемічную Маргарыту, якой толькі яе пакуты даюць права на нашу ўвагу і спачуванне...

Гаворачы, пісьменнік глядзеў на Гётэ, але той, ухіляючыся ад прамога адказу, перабіраў ілюстрацыі Кашкурэвіча. “Мефістофель, – працягваў Караткевіч, – гэта скепсіс, гэта адмаўленне старога, пробны камень чалавечай думкі і стымулятар чалавечага поступу, а значыць, неабходная частка нас саміх...”

– Во-во, – пагадзіўся **Гётэ**. – Гэтак ён і адказаў Госпаду, з якім вёў размову. “*Святло тваё*”, – тут Гётэ ўстаў і выглянуў на вуліцу. Але з верхняга паверха дома за зелянінай дрэў людзі былі не бачнымі. Паэт паўтарыў нанова: – “*Святло тваё ён розумам заве і з ім усё-такі жывёлінай живе...*”, – чамусць гэтая думка Гётэ прагучала ў майстэрні ўжо другі раз. – *А жыў бы добра, калі б з проса, як той казаў, не соваў носав...*”

– І, далібог, – адгукнуўся Караткевіч, – гэта і жыва, і афарыстычна, і надзіва па-беларуску... І ўсё ж душа чалавечая паўстае супраць усяго гэтага. Няхай яна і не пераможа часам. Але бываюць паражэнні, што вышэй за перамогу.

Героі ХХ стагоддзя ўжо не заўважалі свайго госця з далёкага мінулага. Той нібыта сышоў, растварыўся ў бездані карцін, выстаўленых у майстэрні.

– Блуканні па пакутах чалавечай душы, працы, думак, сэрца. І ледзь не першая спроба апісаць выхад яе на святло з таго змроку, у які ўкінута яна жыццём. Няхай яшчэ пад знакам тэалогіі – але спроба выхаду, – цяпер беларускі паэт звяртаўся да беларускага мастака.

А той трымаў у руках апошнюю ілюстрацыю:

– Прыгожы юнак на ілюстрацыі – гэта не анёл, гэта душа Фаўста, душа абноўленая, адроджаная. Я так і запісаў у сшытку...

Але прайшоў нейкі час, пакуль мастак знайшоў гэты сшытак. Тым часам яго сябар глядзеў у вакно, дзе за шклом, за дрэвамі за сучаснымі сродкамі руху ішоў па зямлі чалавек. Звычайны чалавек, не абцяжараны векавечнымі пошукамі ісціны, прасты чалавек, які павінен быў вырашаць звычайныя штодзённыя задачы, заклапочаны чалавек, таму што жыццё кожны дзень ставіць перад ім усё новыя і новыя, часам новат невырашальныя задачы.

– Я так і запісаў: “Фаўст аслеп, але пачаў бачыць унутраным зрокам”. Гэта вобраз абноўленага Фаўста. Ён зчышчаецца, ён пачынае разумець сутнасць, тое, дзеля чаго чалавек жыве. Зноў запіс: “Жыць трэба ў імя наступных пакаленняў, а сучасныя людзі думаюць больш пра сябе”. Вось гэта Фаўст зразумеў, гэта ўбачыў. І кожнае пакаленне праходзіць цераз свае спакусы, пераадольвае іх на шляху да самаўдасканалення, у пошуках Ісціны...

Але Караткевіч ужо не чуў апошнія словы. Змрок з вуліцы нібыта ўвайшоў у майстэрню з вялікага акна. Увайшоў-уплыў, і не ў пакой Фаўста, якога маляваў Кашкурэвіч, але ў пакой-майстэрню мастака, дзе побач з карцінамі былі раскладзены рэчы, прылады працы мастака – як зброя, што дапамагае змагацца і з непаслухмяным матэрыялам яшчэ не ўбачанай і не праілюстраванай кнігі, і з традыцыйным успрыманнем яе сюжэта і вобразаў. Як і з самім Часам. Таму знікненне Караткевіча было таксама амаль непрыкметным, як і раней знікненне Гётэ. Бо іх галасы яшчэ працягвалі гучаць у памяці, у свядомасці мастака. І толькі Арлен Кашкурэвіч усё яшчэ схіляўся над сваімі малюнкамі, адчуваючы, што Фаўстам быў не толькі Гётэ. Але што Фаўстам быў і яго сябар, Уладзімір Караткевіч. І, магчыма, Фаўстам быў – і стаў – ён сам.